

מאידך גיסא, על הצעה זו קשה מדברי הרמב"ם בספר המצוות בעניין איסור ערל לאכול תרומה (לא תעשה קל"ה) ואיסור שתיית יין נסך (שם קצ"ד).²⁹ איסורים אלה אינם מפורשים בתורה אלא נלמדים מדרשות, והרמב"ם מסביר שיש למנותם במניין המצוות משום שבסוגיות העוסקות בהם מופיעים הביטויים "דבר תורה" ו"איסורין שבתורה". ביטויים אלה נאמרים בהקשר הלכתי רגיל ולא במסגרת דיון מיוחד על מקור הדין, ובכל זאת הרמב"ם לומד מהם שיש למנות דינים אלה במניין המצוות.

בין לפי ההצעה שהעלינו ובין אם נאמר שכוונת הרמב"ם היא לכל מקום שבו מופיעה הלשון "דאורייתא", יש להעלות קושי אחר: בהקדמת פירוש המשנה מזכיר הרמב"ם דוגמאות של דינים שהתקבלו בסיני, אף שלגבי חלקם אין מופיעה בגמרא הלשון "דאורייתא" כלל. כך למשל כותב הרמב"ם,³⁰ שכאשר נאמרה למשה רבנו מצוות סוכה, נאמר לו גם הדין שאין מסככים אותה אלא בדבר שגידולו מן הארץ. בגמרא (סוכה י"א ב – י"ב א) מובאות לדין זה דרשות, אך לא מצאנו שהתבטאו לגבי בלשון "דאורייתא" או לשון דומה. על פי הגדר שקובע הרמב"ם בשורש השני, אם לא נזכר הביטוי "דאורייתא" הרי זה דין שנלמד על ידי חכמים, ואף על פי כן הוא מגדיר דין זה כפירוש מקובל מסיני.³¹

נראה אם כן, שקשה להסתמך על מדד זה כפשוטו, ולא ניתן לקבוע בצורה מוחלטת את ההבחנה הזו, שכל דין שנאמרה לגבי בלשון "דאורייתא" או "גוף תורה" הרי הוא מקובל מסיני, וכל דין שאין מופיעות לגבי לשונות אלו מקורו בדרשת חכמים.

דרך הבחנה ב' - קיומה של מחלוקת

דרך נוספת להבחין בין המסורת ליצירה, עולה מתוך דברי הרמב"ם בהקדמת פירוש המשנה:

29 היינו יין שניסכו אותו לעבודה זרה, שאיסורו מן התורה (בניגוד ליין שנגע בו נכרי, שאיסורו מדרבנן).

30 הדברים מצוטטים להלן, עמ' 136.

31 על פי הדרך השניה בביאור דברי הרמב"ם, שהוזכרה לעיל הערה 15, אין צורך שתופיע לשון מפורשת של "דאורייתא" בכדי להגדיר את הדין כמקובל מסיני, אלא די בכך שישנה ראייה כלשהי שתוקפו של הדין הוא כדין תורה, וכדלעיל הערה 17. אולם לגבי דין זה, איני מוצא בדברי הגמרא כל ראייה שתוקפו של הדין הוא כדין תורה. (העובדה שפשוט לנו שדין "גידולו מן הארץ" הוא בעל תוקף דאורייתא, נובעת מכך שהתפישה המקובלת בדברי חז"ל והראשונים היא שדרשות הן דאורייתא, וכפי שנראה בפרק ה'. אולם לפי דרך זו, הרמב"ם סבר לא כך, ולדעתו סתם דרשה אינה בעלת תוקף דאורייתא, אלא נצרכת ראייה כדי להגדיר את מעמדה כדין תורה, וראיה כזו אינה מופיעה בענייננו.)

וכאשר מת (= משה רבנו) עליו השלום, וכבר מסר ליהושע הפירושים שניתנו לו, ועסקו בהם יהושע ואנשי דורו. וכל מה שקיבל ממנו הוא (= יהושע) או אחד הזקנים, אין בו משא ומתן, ולא נפלה בו מחלוקת.

ומה שלא שמעו מן הנביא עליו השלום, יש בסעיפיו משא ומתן, ונלמד בו הדין בדרכי העיון... ומאותם הדברים שלמדו, יש עניינים שלא נפלה בהם מחלוקת, אלא הסכימו כולם עליהם; ומהם שנפלה בהם מחלוקת בין שתי דעות...

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' ג')

בדין שהתקבל מפי משה רבנו לא נפלה מחלוקת; המחלוקת אפשרית רק בדברים שנלמדו על ידי חכמים בעצמם. קביעה זו מופיעה גם במקומות נוספים בדברי הרמב"ם, וכן בדברי ראשונים נוספים.³² על פי זה יש בדינו דרך להבחין בין דינים מקובלים לדינים מחודשים – דין שיש בו מחלוקת, הרי זה סימן לכך שהוא יצירה של חכמים ולא מסורת מסיני. וכך היא לשון הרמב"ם במשנה תורה:

דברי הקבלה, אין בהן מחלוקת לעולם; וכל דבר שתמצא בו מחלוקת, בידוע שאינו קבלה ממש רבנו.

(רמב"ם, הלכות ממרים א', ג)

אמנם יש לשים לב שלא ניתן להשתמש במדד זה לצד השני, שאם אין מחלוקת לגבי הדין הרי זה סימן שמקורו הוא במסורת. שהרי ודאי שישנם גם דינים שנלמדו על ידי חכמים בעצמם ואין בהם מחלוקת, וכפי שאומר הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה.

אך גם דרך הבחנה זו אינה פשוטה כלל. כמה מן האחרונים תמחו על דברי הרמב"ם, ובראשם שו"ת חוות יאיר (סימן קצ"ב), שהביא מקומות רבים מאד שבהם מצאנו מחלוקות בדברים שהתקבלו מסיני. נביא דוגמאות בודדות:

- הגמרא בסוכה ל"ד א אומרת שמצוות ניסוך המים היא הלכה למשה מסיני. אך במשנה (סוכה ד', ט) מופיעות מחלוקות בעניין זה בין ר' יהודה לחכמים: האם מנסכים שלושה לוגים או לוג אחד, והאם מנסכים רק בשבעת ימי חג הסוכות או גם בשמיני עצרת.
- הגמרא במסכת מועד קטן (ג' ב – ד' א) מביאה דעות שונות לגבי מקורו של דין תוספת שביעית: האם זו הלכה למשה מסיני, דין שנלמד מדרשת הכתובים או תקנת חכמים.

32 עיין פרק ג' הערה 22.

למרות שעל פי אחת הדעות זו הלכה למשה מסיני, בכל זאת נוצרה מחלוקת על מקורו ומעמדו של הדין.

מתוך כך טוען החוות יאיר, שיש לפרש את דברי הרמב"ם באופן מצמצם: גם בדבר המקובל מסיני תיתכן מחלוקת, אך רק על פרטי הדין או על מקורו, בעוד שעצם הדין יישאר מוסכם תמיד.³³ אך גם לאחר פרשנות זו, נשאר החוות יאיר בתמיהה על הרמב"ם, ומתקשה לקבל את דבריו.

נראה שרבות מתמיהותיו של החוות יאיר נובעות מהבנתו את דברי הרמב"ם, שעל פיה דברי הרמב"ם מרחיקי לכת מאד. כמה וכמה פעמים חוזר החוות יאיר על הטענה, שלפי הרמב"ם לא תיתכן שכחה בהלכה למשה מסיני – דין שניתן בסיני, ישתמר במשך כל הדורות בצורה מדויקת, ולכן לא תיפול בו מחלוקת.³⁴ מתוך הבנה כזו, ישנן אכן קושיות רבות על דברי הרמב"ם, שכן מצאנו מקרים שבהם המסורת שניתנה בסיני לא נשתמרה באופן מלא. כך למשל, הגמרא בתמורה (ט"ו ב – ט"ז א) אומרת במפורש, שחלק מן ההלכות שניתנו בסיני נשכחו לאחר מותו של משה רבנו.³⁵ אך לכשנדייק בדברי הרמב"ם נראה שטענתו שונה. כך כותב הרמב"ם בהמשך דבריו:

הפירושים המקובלים ממש... וזה אין בו מחלוקת כלל, אלא כל זמן שיאמר אדם "קבלתי כך וכך" מסתלק כל ויכוח.

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)

כלומר: הרמב"ם אינו טוען שלא תיתכן מחלוקת משום שמובטח לנו שלא יישכח דבר ממה שנמסר בסיני. הטענה היא שכאשר חכם מצטט במפורש מסורת, יש בידו קבלה מסיני שהדין הוא כך, לא מסתבר שחכמים אחרים יפקפקו באמינותה של מסורת זו ויחלקו על דבריו. כל עוד המסורת לא נשכחה אלא יש מי שמצטט אותה ממקורה בבירור,

33 לפרשנות נוספת לדברי הרמב"ם, עיין בחידושי החתם סופר לביצה ה' א.

34 כך למשל, החוות יאיר מקשה על הרמב"ם מקיומה של מחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן בהבנת דין "אחד עשר יום שבין נדה לנדה". כלומר שלדעתו כוונת הרמב"ם היא שהלכות שנאמרו בסיני לא יישכחו לעולם במשך הדורות, ולכן לא ייתכן שתיווצר לגביהן מחלוקת בדור כלשהו. כמו כן הוא מקשה מתוך המעשה המסופר במשנה (פאה ב', ו) על רבן גמליאל, שנתעלמה ממנו הלכה למשה מסיני עד שעלה ללשכת הגזית ושאל – כלומר שלפי הבנתו ברמב"ם לא ייתכן אפילו שחכם יחידי ישכח הלכה למשה מסיני למשך זמן מה.

35 עיין פרק ג' עמ' 103 ואילך; ועיין שם הערה 51, שמדברי הגמרא והרמב"ם נראה שהלכות אלה נשארו בחוסר ידיעה בכל הדורות. כך מוצאים גם בדברי הרמב"ם עצמו – עיין בהלכות שופר וסוכה ולולב ג', ב, שם נאמר שבמשך הדורות נפל ספק בביאור ה"תרועה" האמורה בתורה.

הכל יקבלו זאת ולא תהיה מחלוקת.³⁶ אך אם נשכחה המסורת בדין זה, יכולה להיווצר מחלוקת בדבר, שכן אף אחד מן החולקים כבר אינו מצטט מסורת כראיה לדבריו. יתרה מזו – גם אם עצם הדין לא נשכח, ייתכן שתיווצר סביבו מחלוקת, אם אין מסורת ברורה שדין זה הוא קבלה מסיני. כפי שנראה בהמשך הפרק, לעיתים נשתמרה המסורת על הדין עצמו אך לא נשתמרה המסורת על מקורו, ובמצב כזה ייתכן שחכמים בדור כלשהו יחלקו על הדין, משום שאין הוא מופיע בבירור כמסורת מסיני.³⁷ מתוך הבנה כזו של דברי הרמב"ם, הרי הדברים מובנים מאוד ומתאימים היטב לדברי חז"ל. במחלוקות המופיעות בדברי חז"ל, בדרך כלל הצדדים החולקים מוכיחים את דעתם מתוך דרישת הכתובים או מסברה, ואינם מצטטים מסורת מסיני כראיה לדבריהם, ולפיכך אפשרית המחלוקת. כך למשל בדוגמה שהבאנו לגבי ניסוח המים: ר' יהודה וחכמים נחלקו בעניין זה, אך אין הם מסתמכים על המסורת, שכל אחד מהם מביא מסורת שכן נאמרה הלכה זו בסיני. עצם דין ניסוח המים הוא הלכה למשה מסיני, אך המחלוקת על פרטיו נובעת כפי הנראה מלימודים ולא ממסורת.³⁸ ייתכן שבסיני נאמרה ההלכה כך או כך, אך בדור שבו התקיימה המחלוקת כבר לא היתה מסורת ברורה בדין זה, והחכמים החולקים אינם מצטטים את דבריהם בתורת מסורת מסיני, ולפיכך תיתכן בכך מחלוקת.³⁹

36 עיין למשל במשנה יבמות ח', ג; כריתות ג', ט; "אם הלכה נקבל, ואם לדין יש תשובה". ועיין בתוספתא עדיות א', ג: "מה אבות העולם לא עמדו על דבריהם במקום שמועה, על אחת כמה וכמה שלא יעמיד אדם על דברו במקום שמועה".

37 עיין כעין זה במכתב החזון איש המופיע ב"אבן ציון" עמ' תצ"ז (מובא בקצרה באגרות החזו"א חלק ג', מ), שם מסביר מחלוקת בין חכמים בכך שאחד מהם לא שמע את ההלכה למשה מסיני ששמע האחר, ומוסיף: "והרבה מחלוקת מצינו בגמ' בהלכה (= בהלכה למשה מסיני) מפני שכחת התורה, ומה שאמר הר"מ (= הרמב"ם) שאין בהלכה מחלוקת, היינו בהלכה ידועה". כלומר, דוקא כאשר ידוע שזוהי הלכה למשה מסיני אז לא תהיה בכך מחלוקת. ועיין הקדמות הרמב"ם למשנה מהדורת הרב שילת עמ' צ', שם ביאר את דברי הרמב"ם באופן דומה.

38 עיין בתוספות יום טוב למשנה שם, שמביא טעמים אפשריים למחלוקת אלה.

39 א. לגבי הדוגמה של תוספתא שביעית ודומותיה, שלגביהן נחלקו האם זו הלכה למשה מסיני או שמקור ההלכה הוא אחר – עיין בפרק ז' עמ' 289 ואילך.

ב. בחולין כ"ח ב מופיעה לכאורה מחלוקת שבה כל אחד מן החולקים מצטט מסורת מסיני, "הכי אמר ליה רחמנא למשה". אך נראה שאין זה ציטוט של מסורת, אלא שכל אחד טוען מסברה, שמסתבר שכך נאמר בסיני. פירוש זה נראה הכרחי על פי מסקנת הסוגיה שם (כ"ט א), שלפיה מחלוקתם היתה בכלל בעניין אחר, ואם כן, המשפט "הכי אמר ליה..." אינו מדברי החולקים עצמם, אלא ביאור של הגמרא לדבריהם.

ג. עיין עוד בגמרא בסנהדרין פ"ח א, שם מתואר שישנה אפשרות של מחלוקת שהצד האחד טוען "מפי השמועה" והצד השני טוען "כך הוא בעיני". אך אין הכרח שמדובר בציטוט של מסורת מסיני, וייתכן שהכוונה שכך שמע מרבותיו ואינו יודע את המקור בבירור, ואז הצד השני רשאי לחלוק על כך. עיין בקנאת סופרים על ספר המצוות, שורש ב' (עמ' ע"ז), שמפרש באופן זה.

נשים לב להקשר שבו נאמרו דברי הרמב"ם: בהמשך הדברים, הרמב"ם שולל את הדעה הטוענת שכל דברי חז"ל מתבססים על מסורת והמחלוקות נובעות מציטוט של מסורות מנוגדות. כפי שראינו,⁴⁰ דעה זו היא בעייתית מאד בעיני הרמב"ם, ונראה שכדי לשלול אותה הוא חוזר כמה פעמים על הקביעה שאין מחלוקת בדבר מקובל מסיני. התפישה שהרמב"ם שולל, טוענת שבכל מחלוקת המופיעה בדברי חז"ל צד אחד מסתמך במפורש על מסורת והצד השני חולק עליו וטוען למסורת נגדית. כנגד זה יוצא הרמב"ם, ואומר שאילו היתה בעניין זה מסורת מפורשת לא היה מקום למחלוקת.⁴¹ אך אין כוונתו לשלול אפשרות של מחלוקת בדין שהתקבל במקורו בסיני, כאשר אין הצדדים מצטטים מסורת מפורשת.

אם נכונים דברינו, עולה שוב, שאין לנו מדד ברור להבדיל בין דין שהתקבל במסורת ובין דין שנלמד על ידי חכמים בעצמם. כפי שאמרנו לעיל, היעדר מחלוקת בעניין מסויים אינו מלמד בהכרח שזו מסורת מסיני. על פי הדרך שהצגנו כעת בביאור דברי הרמב"ם, הרי גם לאידך גיסא, קיומה של מחלוקת אינו מלמד בהכרח שדין זה לא ניתן בסיני. טענתו של הרמב"ם היא שכאשר אנו מוצאים מחלוקת בין חכמים, איש מהם אינו בא בשם מסורת מפורשת מסיני. קיומה של המחלוקת מלמד אם כן, שבאותו הדור לא היתה מסורת ברורה מסיני לגבי פרט זה, אולם עדיין ייתכן שבמקור הדברים היתה זו קבלה שניתנה בסיני: ייתכן שהדין בכללו התקבל בסיני ואחר כך נפלה מחלוקת בביאור פרטיו; וייתכן אף שבסיני נאמר הדין גם לגבי פרט זה, אבל במשך הדורות כבר לא נשתמרה המסורת על כך שזוהי קבלה מסיני ולפיכך נפלה מחלוקת בדבר.⁴²

ד. לעומת דברינו כאן, עיין בפרק ז' עמ' 293-291, שיש לעיתים גם מצב שחכם מצטט מסורת ואף על פי כן חברו מפקפק במסורת שבידו, בטענה שאין זו מסורת רציפה.

40 בפרק א', עמודים 31-29.

41 אמנם, לפי דעה זו שני הצדדים החולקים מצטטים מסורת מפורשת, ולפיכך אין כאן טענה כנגד הצד האחד, מדוע אינו מקבל את המסורת שמביא השני. אך עדיין אין זה מסתבר, שבכל המחלוקות הרבות שבדברי חז"ל אירע כך, שצד אחד טוען במפורש "קיבלתי כך וכך" והשני טוען "קיבלתי להפך".

42 על פי דרך זו ניתן אולי ליישב קושיה בדברי הרמב"ם: כאשר הרמב"ם מתאר את ההלכות שקיבל משה רבנו בעניין הסוכה (הקדמה למשנה עמ' ב'), הוא מזכיר גם את הדין שגודל הסוכה לא יהיה פחות משבעה טפחים על שבעה טפחים. אך הגמרא (סוכה ג' א) מביאה שלוש דעות בעניין גודל הסוכה, ואם כן, לכאורה היה הרמב"ם צריך לסווג דין זה כיצירה של חכמים ולא כקבלה מסיני, שהרי יש בכך מחלוקת. לפי דרכנו ניתן אולי לומר, שאין כוונת הרמב"ם שדוקא השיעור של שבעה טפחים נאמר למשה בסיני, אלא שנאמר לו דין גודל הסוכה, ובמשך הדורות נוצר ספק מהו השיעור שנאמר בסיני. הדין עצמו ניתן בסיני, אך מבחינתנו הוא מסופק ויש בו מחלוקת. [עוד יש לשים לב, שהרמב"ם שם הזכיר מבין מידות הסוכה את השטח ואת הגובה המינימלי, אך לא הזכיר את הדין של גובה הסוכה